

A filozofikus detektívtörténet

MIRNICS GYULA*

Borges 1978. június 16-án, a belgranói egyetemen tartott előadásában beszélt a detektívtörténetéről.¹ Borges itt elmondta, egy detektívtörténetről beszélni annyi mint Edgar Allan Poe-ról, a műfaj megteremtőjéről beszélni. A szövegeket műfajba sorolni kétélű vállalkozás, mert a műfaj ugyanúgy függ a megírás, mint az olvasás módjától (ez Borges azon elméletére vonatkozik, miszerint egy könyv akkor kezd létezni, ha olvasni kezdjük, különben csak holt szimbólumok gyűjteménye).² Borges szerint E. A. Poe terem-

* Nem tartottuk szerencsésnek a szerző biográfiai jellegű írásának a szerzőlista keretén belüli közlését. Ezért utólagos elnézését kérjük. „Író vagyok. Pessimista, a szó legszebb értelmében: felülkerekedtem a kilátástalanság belátásán és az élet szép, és élni való oldalát írom. Ezredvégi gyerek vagyok, nekem semmi sem szent. Ha irodalmi elődöt kérnek tőlem, nem tudok magyar nevet mondani. Max Brodja vagyok a lelkem Kafkájának. Szerelmes író vagyok: beteg egy szenvedély. Csurog belőlem az érzélem, mint lázasan fekvőből a beteg takony. Szeretem a családomat: a Mimicsek túlélők. Malacot vágunk, kétszáz kilométerről hazahúz az otthon sült vér szaga. Szeretem az asszonyomat: költő. Titkolom őt, mert jobban ír, mint én. Hiszek a mindenkit megőrzítő szerzési vágyban, nem hiszek a birtoklás örömeiben.

Novelláim fóruma az újvidéki *Symposion*. Közöltem szlovákiai és magyarországi lapokban, kelet-európai csatlakozás. A nagyérdemű Aaron Blummal és Szerbhorváth Györggyel kijött kötet címe: *Dombosi történetek*, egy példányt semadtunk el: szétszórttuk az összeset. Az Interneten tartom naprakészen az életművemet: tessék ilyet keresni: Magyar Elektronikus Könyvtár.”

¹ *Usmeni Borhes*. Izdava ko Preduze e „Rad”. Beograd 1990. 46.

² uo. 15.

tette meg a detektívregény olvasóját. Ez egy specifikus fajtája az olvasóknak: bizonytalan, gyanakvó, bizalmatlan a szerző iránt, aki viszont megpróbálja átverni, csöbe húzni az olvasót. Poe teremtette meg a detektívtörténetek nyomozópárosait a *Morgue utcai kettős gyilkosság* című detektívtörténetében. A briliáns, matematikai agyú, emellett művészi kivülállósággal megáldott nyomozó és kissé együgyű, ám odaadó és hűséges társa és kalandjainak mesélője azután Sir Arthur Conan Doyle angol detektívregényíró Sherlock Holmesában és Dr. Watsonában vált világhírűvé (bár az ilyen emberpár archetípusa Miguel de Cervantes Don Quijotéja és Sancho Panzája). Poe fedezte fel az elrejtés legbiztosabb módját (lásd: *Az ellopott levél*): oda rejtteni, ahol mindenki látja és pontosan ezért senki sem keresi (ez az elmélet az alapötlete Gabriel Garcia Márquez *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája* című detektívregényének). Borges nagyra becsüli a detektívtörténetet, mert úgy látja, hogy „irodalmunk a káosz felé tart, a szabadvers felé irányul, mely sokkal egyszerűbb, mint a zárt forma, bár szintén nagyon nehéz és bonyolult. A személyiség és az érvek elvesznek, minden meghatározatlan. A mi kaotikus korunkban létezik valami, ami megőrizte klasszikus erényeit: a detektívtörténet; abból kifolyólag, hogy egyszerűen nem érthető bevezetés, tárgyalás és megoldás nélkül.”³ Tegyük hozzá, hogy a detektívtörténet terminológiájában ez a három szövegrész bünténnyé, nyomozássá és leleplezéssé módosul.

A borges-i detektívtörténet tipikus példája a *Torn Castro, a valószínűtlen csaló* című elbeszélés. Jellemző rá a detektívtörténet minden előnye és hátránya, szerkezeti felosztása, szereplőtípusa stb. A történet alaphelyzete egy teljesen valószínűtlen vállalkozás: hogyan lehet más bőrébe bújni, felvenni más identitását olyan tökéletesen, hogy még az anyai szem se fedezzen fel különbséget (a mű ellenpárja *Pierre Ménard, a Don Quijote szerzője* című novella, melyben Borges azt mutatja, hogyan legyünk mássá úgy, hogy megmaradjunk ugyanilyenek). A novella jellegénél fogva akár lehetne filozófiai, meditatív esszé is. Borges ezért állandóan érzékelteti, hogy véletlenül választotta a detektívtörténetet, ugyanígy a véletlenül alapszik a szereplők megválasztása, a büntett formája is; az események kiszámíthatatlanok, esetlegesek.

Így lesz a véletlen a főszereplő, később definiálja is: „Végzet – ezzel a névvel illelhetjük ezer és ezer mindenfajta ok beláthatatlan, szüntelen működését.” (22.) Először megismerkedünk Arthur Ortonnal. 1834. június 7-én született Wappingban, apja mészáros volt, London szegénynegyedeiben nőtt fel és elszökött otthonról. Ennyi konkrét adatot tudunk meg róla. Ám Borges így folytatja: „Nem szokatlan dolog ez. *Run away to sea*, a tengerre szökni, ez

³ uo. 60.

a szülői tekintély hagyományos angol megtörése, a hősi indulás.” (18.)

Nem szokatlan, hagyományos: ezekkel a szavakkal Borges tudunkra adja, hogy a főhős véletlenül Arthur Orton, véletlenül angol, és csak a koincidenecián múlik, hogy egyáltalán köze van ehhez a történethez. Nézzük például a jellemzését.: „Békés hülye volt. Józan ész szerint éhen lehetett és (kellett) volna halnia” (uo.) Még az is véletlen, hogy életben maradt. De ez nem csupán a véletlenen múlt – itt kap a véletlen nevet: Castrónak hívják a családot, amely megmentette életét és jószándékával segítette őt.

A véletlen tovább működik: „ezen a néven bukkant fel Ausztráliában: Tom Castro. Sydneyben megismerkedett egy Bogle nevű néger inassal” (uo.). Ez a Bogle lesz a klasszikus poe-i detektívtörténet szereplőpárosának domináns személye. Nem rendelkezik kivételes tulajdonságokkal, nem szép, néger, monumentális testét Borges „építészeti rendíthetlenségnek” nevezi. Kissé agyára ment a kálvinizmus túlbuzgó gyakorlása, csak egy tulajdonsága emeli ki: „zseniális leleményessége”; és „... nem volt benne semmi más rendkívüli, csupán valami szemérmes, nem múltó félelem, amely helyhez szögezte az utcakereszteződéseknél: félt Kelettől, Nyugattól, Déltől és Északtól, a durva járműtől, mely véget vet életének.” (19.) Később éppen egy kocsi lesz a végzete: „Kévéssel a Primrose Hill előtt utolérte az iszonyatos jármű, amely időtlen idők óta üldözte. Bogle látta, hogy jön, felordított, de ez nem segített. Nagy erővel kiröpült a kövezetre. A gebe undorító patái szétaposták a koponyáját” (23.). Ha eszünkbe jut, hogy hogyan minősítettük át a véletlent Végzetté, és hogyan definiálta Borges a végzetet, akkor láthatjuk, hogy Bogle differentia specifikája egyben a végzete is. Ehhez hozzátesszük, hogy Bogle éppen ennek a tulajdonságának köszönhetően ismerte meg Ortont: „Orton egy alkonyatkor pillantotta meg egyik néptelen sydneyi utcasarkon, amint éppen érlelte magában az elhatározást, hogy megkísérti az elképzelt halált. Miután elnézte egy ideig, a karját nyújtotta, és együtt vágtak át félösen az ártalmatlan utcán. Egy néhai alkonyainak ettől a percétől védnökség létesült: a tétova és monumentális négeré a hájas wappingi félnótás fölött.” (19.) Ortont lehetne akárkivel helyettesíteni, de Boglenak van egy különleges tulajdonsága, a végzete, mely Orton fölé emeli őt, akinek marad Dr. Watson szerepe: csodálni társát és végrehajtani annak akaratát.

Következik a második rész, a tárgyalás, azaz a nyomozás. A bonyodalom 1865 szeptemberére datálódik, ekkor olvasnak „elkeseredett hirdetést” egy helybéli újságban. Ez klasszikus detektívtörténet-fogás: újságcikkből értesülnek a bűnözők a lehetőségéről:

„1854. áprilisának utolsó pillanataiban (miközben Orton ama chilei vendégszeretetet bírogatta megnyilatkozásra, amely oly tágas, mint a chilei patiók) az Atlanti-óceánon elsüllyedt a Mermaid gőzös, amint Rio de Janeiróból Liverpoolba tartott. A vízbefúltak között

volt Roger Charles Tichborne, a Franciaországban nevelkedett angol katona, aki elsőszülött fiú volt Anglia egyik legelőkelőbb családjában.” (19.)

Valamilyen pletykalapból olvashatták hőseink a hírt, mert híján van a tényeknek, adatoknak, a süllyedés nincs pontosan, földrajzilag meghatározva, nincsenek leírva a segélynyújtás körülményei, nincs meg az áldozatok pontos száma, stb. Pedig Borges irodalom felfogása klasszikus, tehát szereplői karakterek, cselekménye egyenes, célratoró és érvekkel, argumentumokkal van alátámasztva. Különbösen is, milyen egy detektívstori tények (áldozat, fegyver, helyszín) nélkül! Tehát valami nem stimmel. Orton a baleset időpontjában Chilében tartózkodott kényszerű vendégségben – ezt árulja el Borges beékelése rögtön a cikk elején. Újra a jószívű család bukkan fel, akik hozzásegítették, hogy a sok esetleges szereplő közül éppen Orton találkozott Bogle-lal, hogy megtörténjen a valószínűtlen család. Véletlen, hogy Orton életben maradt, és Castro a véletlen neve.

Ezért nem írt Borges adatokat az újságcikkébe, mert az újabb szereplő is teljesen véletlenül került be a történetbe. Hiszen lehetett volna Tichborne előre kifundált gyilkosság vagy valamilyen zajos nemzetközi intrika áldozata; de hajótörés volt halálának oka, baleset, mely bármelyikünkkel megeshet.

Miután a véletlen kinevezte az új szereplőt, Borges őt is felruházta a detektívtörténetéhez szükséges tulajdonságokkal: ha már baleset, akkor legyen hajótörés, hiszen arról hallunk minden uborkaszazon idején, hogy milyen hihetetlen körülmények között menekülnek meg a hajótöröttek, például tíz napig hanykolódnak étlen-szomjan egy életmentő csónakban – mint ez Márquez *Egy hajótörött története* című regényében olvasható. Valószínűleg a hajótörések hagynak legtöbb reményt a pórul jártak családjá számára. Így Tichborne anyja reménykedhet parányit fia megmenekülésében. De Tichborne anyja szinte meg van „örülve” a fiáért, az ő emlékének él. Teljes szívvel hisz a fia megmenekülésében, csupán attól retteg, hogy fia nem talál haza. Fejéből kiverte a legracionálisabb gondolatokat, fia halálát nem képes elfogadni. Ha ez a fanatikus hölgy gazdag, a fia kutatásába kezd. Ezzel ő lesz a következő szereplő, akit már nem a véletlen szült, hanem a történet igényelt.

„Lady Tichborne, Roger kétségbeesett anyja, nem akarta elhinni, hogy meghalt, és elkezdett hirdetésekkel közzé a legolvasottabb újságokban. Egyik ilyen hirdetés a néger Bogle szelíd gyászkezebe került, s ő zseniális tervet agyalt ki.” (20.)

A „szelíd gyászkeze” nemcsak szép metafora, oximoron, hanem a „zseniális terv” legpontosabb jelzője. A tökéletes bűntény kérdéssel sok író foglalkozott. Svetislav Basara abban állapodott meg, hogy a tökéletes bűntény az, amelyikről senki sem tud. Márqueznál viszont azt láthatjuk, hogy a tökéletes bűntény az, amelyikről mindenki tud, hovatovább mindenki részt vesz benne. Poe *Az ellopott levél* című novellájában Auguste Dupin nyomozó egy zseniálisan

triviális bűntényt old meg: kikövetkezteti, hogy mivel az alaposságáról ismert francia rendőrség módszeres házkutatásaival sem tud az ellopott levél nyomára jutni, csakis olyan helyen lehet, melyet a rendőrök nem találtak kutatásra érdemesnek. Meg is találja a levelet a tolvaj levéltartójában. A zseniális bűntény ötlete: oda rejteni, ahol nem keresik. Bogle is ehhez a taktikához folyamodik, és nagyon merészen előállít egy Tichborne-t, aki külső és belső tulajdonságait tekintve az igazi ellentéte. Arra számít, hogy éppen a különbségek takarják majd el a különbségeket.

„Bogle tudta, hogy az áhított Roger Charles Tichborne tökéletes faximiljét képtelenség előállítani. Azt is tudta, hogy minden kimódolt hasonlóság csak szembeötlőbbé tesz bizonyos elkerülhetetlen különbségeket. Lemondott tehát minden egyezésről. Rájött, az igény ilyen nagy mértékű tarthatatlansága meggyőző bizonyíték arra nézve, hogy szó sincs csalásról, hiszen soha senki sem leplezte volna le ilyen nyilvánvaló módon, hogy a legcsekélyebb bizonyítéka is hamis.” (21.)

Számított tehát az emberek hiszékenységére, a „király új ruhája-komplexusra”. Mindenki jobban szeretne bízni saját érzékeiben és intelligenciájában, semhogy próbára tegye azokat egy ilyen kockázatos esetben.

Boglenak a kezére játszott az idő is, mindig megmarad ütőkártyájának, hogy „tizennégy esztendei délvidék és más viszontagság megváltoztat egy embert” (uo.). Sikerének biztosítéka volt a sok hirdetés is: „Lady Tichborne ismételt esztelen hirdetése arra vallanak, teljesen biztosra veszi, hogy Roger Charles nem halt meg, és fel akarja ismerni a fiát.” (uo.)

Ezután a bűncselekmény gyorsan beteljesedett és elkövetői végzetét hozta. Bogle a problémák megoldásába halt bele, gondolkodás közben taposta el a rettegett kocsit. Tom Castro maga nem tudta megőrizni a látszatot, mert észbeli képességei nem engedték ezt, összeroppant segítőtje nélkül. Börtönbe került, és utána is az ártatlanságát bizonygatta – közönség előtt nyilvánvaló komédiás, marionett-figura volt.

A borgeses detektívtörténet nem hagyományos krimi, mert az elkövetők kudarcot vallanak, győztes hőse pedig nincs. Borges nem a titokfelderítés diadalát ünnepli, hanem a detektívtörténet filozófiáját boncolgatja. Így ír erről Umberto Eco: „Szerintem az emberek nem is a hullák miatt szeretik a krimi, és nem is azért, mert a végül is helyre álló rend (intellektuális, társadalmi, jogi és erkölcsi rend) üli benne diadalát a bűn rendetlensége felett, hanem azért, mert a detektívregény a lehető legtisztább találós mese.”⁴

Borgest ez a találgatás érdekli, melyben nemcsak a tettes kiléte a talány, hanem maga a bűncselekmény, annak áldozatai és kimene-

⁴ Umberto Eco: *Széljegyzetek A rózsá nevéhez.* = *A rózsá neve.* Árkádia. Budapest 1988.

Mirnic Gyula

tele is a véletlenül alapul, esetleges. Hasonlít ez a történet egy Thészeusz-típusú labirintushoz, melyben minden forduló, útvonal a labirintus közepébe vezet, ahol vár ránk a szörny, a Minótaurusz: ebben az történetben Bogle számára a kocsi, Tom Castro számára a magány. A labirintuson Ariadné fonala vezet végig bennünket, ennek egyik végét Borges tartja kezében, a másikat pedig az olvasó göngyöli fel.